Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

ESHITISH IDROKINI RIVOJLANTIRISH VA TALAFFUZGA O‘RGATISH BO‘YICHA INDIVIDUAL MASHG‘ULOTLARNI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA LOYIHALASH

Sharipov Bayramali Sirojiddin o‘g‘li

O‘zMPU magistranti, surdopedagog

Safarova Sanobar Omontoshevna

O‘zMPU Maxsus pedagogikaning klinik asoslari kafedrasi mudiri dotsent

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20393688

Annotatsiya; Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo‘lgan, jumladan koxlear implantatsiya qilingan bolalarda eshitish idrokini rivojlantirish va talaffuzga o‘rgatish bo‘yicha individual mashg‘ulotlarni axborot texnologiyalari asosida loyihalash masalalari yoritilgan. Maqolada zamonaviy surdopedagogik yondashuvlar, raqamli ta’lim vositalari, multimediya materiallari, interaktiv topshiriqlar, audio-vizual mashqlar va individual rivojlanish xaritasidan foydalanishning pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, individual mashg‘ulotlarni bosqichma-bosqich loyihalash, bolaning eshitish-nutqiy imkoniyatlarini diagnostika qilish, mashg‘ulot mazmunini differensiallashtirish va natijalarni monitoring qilish usullari bayon etiladi. Tadqiqotda axborot texnologiyalari eshitish idroki, fonematik eshituv, nutqni tushunish, tovushlarni farqlash va talaffuzni avtomatlashtirish jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qilishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: eshitish idroki, talaffuz, surdopedagogika, koxlear implantatsiya, individual mashg‘ulot, axborot texnologiyalari, multimediya, eshituv-nutqiy reabilitatsiya, fonematik eshituv.

Аннотация; В данной статье рассматриваются вопросы проектирования индивидуальных занятий по развитию слухового восприятия и обучению произношению детей с нарушениями слуха, в том числе детей после кохлеарной имплантации, на основе информационных технологий. Раскрывается педагогическое значение современных сурдопедагогических подходов, цифровых образовательных ресурсов, мультимедийных материалов, интерактивных заданий, аудиовизуальных упражнений и индивидуальной карты развития ребёнка. Особое внимание уделяется этапам проектирования индивидуального занятия, диагностике слухоречевых возможностей ребёнка, дифференциации содержания коррекционной работы и мониторингу результатов. Обосновывается, что применение информационных технологий способствует эффективному развитию слухового восприятия, фонематического слуха, понимания речи, различения звуков и автоматизации произносительных навыков.

Ключевые слова: слуховое восприятие, произношение, сурдопедагогика, кохлеарная имплантация, индивидуальное занятие, информационные технологии, мультимедиа, слухоречевая реабилитация, фонематический слух.

Annotation; This article discusses the design of individual lessons aimed at developing auditory perception and teaching pronunciation to children with hearing impairments, including children with cochlear implants, through the use of information technologies. The article analyzes the pedagogical value of modern surdopedagogical approaches, digital educational tools, multimedia materials, interactive tasks, audiovisual exercises, and an individual developmental map. Special attention is given to the step-by-step design of individual lessons, diagnosis of a child’s auditory and speech abilities, differentiation of correctional content, and monitoring of learning outcomes. The article substantiates

that information technologies support the effective development of auditory perception, phonemic hearing, speech comprehension, sound discrimination, and pronunciation automation.

Keywords: auditory perception, pronunciation, deaf education, cochlear implantation, individual lesson, information technologies, multimedia, auditory-verbal rehabilitation, phonemic hearing.

Bugungi kunda eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlar mazmuni tubdan yangilanmoqda. Ayniqsa, koxlear implantatsiya, raqamli eshitish apparatlari, kompyuter texnologiyalari, mobil ilovalar, interaktiv platformalar va multimediya vositalarining rivojlanishi surdopedagogik reabilitatsiya jarayonida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Koxlear implantatsiya bolaga tovushlarni eshitish imkonini beradi, biroq eshitilgan tovushlarni anglash, nutqni tushunish, tovushlarni farqlash va to‘g‘ri talaffuz qilish maxsus tashkil etilgan pedagogik reabilitatsiya orqali shakllanadi. Bu jarayon o‘z-o‘zidan ro‘y bermaydi, balki tizimli, bosqichma-bosqich va individual yondashuvni talab qiladi.

Rus surdopedagog olimlari, jumladan I.V. Koroleva, E.L. Goncharova, O.I. Kukushkina, L.V. Andreyeva va boshqa tadqiqotchilar koxlear implantatsiyadan keyingi reabilitatsiyada eshitish idroki, muloqot, nutq va oilaviy ishtirok muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydilar. I.V. Koroleva koxlear implantatsiyadan keyingi bolalar reabilitatsiyasida eshituv asosida nutqni rivojlantirish metodikasini keng yoritgan. E.L. Goncharova tomonidan ilgari surilgan “3P-reabilitatsiya” yondashuvida bolani yangi sensor asosda muloqotga kiritish, ota-onalar ishtiroki va tabiiy nutqiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash asosiy vazifa sifatida belgilanadi.

O‘zbekiston sharoitida ham eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, koxlear implantli bolalar va inklyuziv ta’limga tayyorlanayotgan o‘quvchilar bilan ishlashda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish dolzarb masalalardan biridir. So‘nggi yillarda o‘zbek tilidagi ilmiy maqolalarda koxlear implantli bolalarda og‘zaki nutq, eshituv idroki va reabilitatsiya jarayoni bo‘yicha izlanishlar ko‘paymoqda.

1. Eshitish idrokini rivojlantirishning pedagogik mohiyati

Eshitish idroki — bu bolaning tovushlarni eshitishi, ularni farqlashi, tanishi, ma’nosini anglab yetishi va nutqiy muloqotda qo‘llay olish jarayonidir. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda ushbu jarayon sekin, notekis yoki cheklangan rivojlanishi mumkin. Ayniqsa, koxlear implantatsiya qilingan bolalarda tovush eshitilishi tiklangan bo‘lsa-da, eshitilgan signalni mazmunli nutq sifatida qabul qilish uchun maxsus mashg‘ulotlar talab etiladi.

Eshitish idrokini rivojlantirish quyidagi bosqichlarda olib boriladi:

1. Tovushga reaksiya bildirish – bola tovush bor yoki yo‘qligini sezadi.

2. Tovush manbasini aniqlash – tovush qayerdan kelayotganini topadi.

3. Nutqiy va nutqiy bo‘lmagan tovushlarni farqlash – qo‘ng‘iroq, qarsak, musiqa, hayvon tovushi, inson nutqi kabi signallarni ajratadi.

4. Fonematik eshituvni rivojlantirish – unli va undosh tovushlarni, o‘xshash fonemalarni farqlaydi.

5. So‘z va gaplarni eshitib tushunish – bola eshitilgan so‘z, ibora va topshiriqni anglaydi.

6. Eshitilgan nutq asosida javob qaytarish – bola muloqotda faol ishtirok etadi.

Bu bosqichlar bolaning yoshi, eshitish holati, koxlear implant yoki eshitish apparatidan foydalanish muddati, lug‘at boyligi, psixologik holati va oilaviy muhitiga qarab moslashtiriladi.

2. Talaffuzga o‘rgatishning korreksion-pedagogik xususiyatlari

Talaffuzga o‘rgatish eshitish idroki bilan uzviy bog‘liq. Bola tovushni eshitmasa yoki noto‘g‘ri farqlasa, uni to‘g‘ri talaffuz qilishi ham qiyinlashadi. Shuning uchun individual mashg‘ulotlarda eshitish idroki va talaffuz ustida parallel ishlash maqsadga muvofiqdir.

Talaffuzga o‘rgatish jarayoni quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

• artikulyatsion apparatni tayyorlash;

• nafas va ovoz ustida ishlash;

• tovushni qo‘yish;

• tovushni bo‘g‘inlarda mustahkamlash;

• so‘zlarda avtomatlashtirish;

• gap va bog‘langan nutqda qo‘llash;

• eshituv nazorati orqali o‘z talaffuzini tuzatish.

Individual mashg‘ulotlarda talaffuzni shakllantirish, korreksiya qilish va avtomatlashtirish alohida metodik vazifa sifatida qaraladi. Bunda bola avvalo tovushni eshitib farqlaydi, keyin artikulyatsion holatni o‘zlashtiradi, so‘ng tovushni bo‘g‘in, so‘z, gap va erkin nutqda qo‘llashga o‘rganadi.

3. Axborot texnologiyalarining individual mashg‘ulotdagi o‘rni

Axborot texnologiyalari eshitish idrokini rivojlantirish va talaffuzga o‘rgatish jarayonida ko‘rgazmalilik, interaktivlik, tezkor tahlil, takrorlash, individual moslashtirish va motivatsiyani oshirish imkonini beradi. O.N. Shitik axborot texnologiyalarining eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish jarayoniga ijobiy ta’sirini ko‘rsatib bergan.

Individual mashg‘ulotlarda quyidagi texnologiyalardan foydalanish mumkin:

• Audio materiallar: tovushlar, so‘zlar, gaplar, hayvon tovushlari, transport tovushlari, musiqa va nutqiy namunalar.

• Video materiallar: artikulyatsion mashqlar, lab harakati, tovush chiqarish usuli, mimika va emotsiyalar.

• Interaktiv taqdimotlar: PowerPoint, Canva, Genially, LearningApps, Wordwall kabi vositalarda tovushni tanlash, mos rasmni topish, eshitib javob berish topshiriqlari.

• Mobil ilovalar va raqamli platformalar: nutqni yozib olish, bolaning talaffuzini qayta eshittirish, tovushlarni taqqoslash, eshituv xotirasini rivojlantirish.

• Kompyuter va planshet asosidagi mashqlar: rasm–tovush moslashtirish, “eshit va tanla”, “eshit va takrorla”, “ortiqcha tovushni top”, “so‘zni eshitib rasmni belgila” kabi topshiriqlar.

• Sun’iy intellekt elementlari: individual topshiriqlar yaratish, bolaning xatosiga mos mashq tanlash, nutqiy materiallarni differensiallashtirish, ota-onalar uchun uy vazifalari tayyorlash.

Axborot texnologiyalari surdopedagog o‘rnini bosmaydi, balki uning ishini boyitadi. Asosiy nazorat, metodik tanlov, bolaning reaksiyasini baholash va pedagogik qaror qabul qilish mutaxassis tomonidan amalga oshiriladi.

Axborot texnologiyalariga asoslangan individual mashg‘ulotlar bolada eshituv diqqatini oshiradi, mashg‘ulotga qiziqish uyg‘otadi va nutqiy materialni ko‘p marotaba takrorlash imkonini beradi. Ayniqsa, koxlear implantli bolalar bilan ishlashda eshitilgan tovushni rasm, harakat, artikulyatsiya va real predmet bilan bog‘lash muhimdir. Chunki bola tovushni nafaqat eshitishi, balki uning ma’nosini tushunishi, nutqiy vaziyatda qo‘llashi va o‘z talaffuzini eshituv orqali nazorat qilishi kerak.

L.V. Andreyevaning “Surdopedagogika” darsligida eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslarni o‘qitish, tarbiyalash va reabilitatsiya qilishning nazariy hamda amaliy masalalari yoritilgan bo‘lib, korreksion-pedagogik yordamning tizimli tashkil etilishi muhimligi ko‘rsatiladi. Zamonaviy yondashuvlarda esa individual mashg‘ulot faqat tovushni o‘rgatish emas, balki bolaning kommunikativ faolligini, eshituv xotirasini, fonematik idrokini, nutqiy tashabbusini va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishga qaratiladi.

O‘zbekistonda koxlear implantli bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar bo‘yicha so‘nggi yillardagi maqolalarda kompleks yondashuv, nutqiy rivojlanish, eshituv idroki va ijtimoiy moslashuv masalalari dolzarb ekani ko‘rsatilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, axborot texnologiyalaridan foydalanish individual mashg‘ulot samaradorligini oshiruvchi muhim metodik vosita hisoblanadi.

Xulosa

Eshitish idrokini rivojlantirish va talaffuzga o‘rgatish eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, ayniqsa koxlear implantatsiya qilingan bolalar reabilitatsiyasining asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu jarayonni axborot texnologiyalari asosida loyihalash mashg‘ulotlarni ko‘rgazmali, interaktiv, individual va natijador tashkil etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреева Л.В. Сурдопедагогика: учебник для студентов высших учебных заведений. — Москва: Академия, 2005. — 576 с.
2. Королева И.В. Кохлеарная имплантация глухих детей и взрослых. — Санкт-Петербург: КАРО, 2012.
3. Королева И.В. Научно-методологические основы реабилитации ранооглохших детей после кохлеарной имплантации. Часть 1. Слуховой метод. — 2011.
4. Гончарова Е.Л. “3П-реабилитация” детей после кохлеарной имплантации. — Москва, 2018.
5. Кукушкина О.И., Гончарова Е.Л. Подходы к реабилитации детей после кохлеарной имплантации. — Москва, 2020.
6. Шитик О.Н. Информационные технологии в обучении детей с нарушенным слухом. — 2014.
7. Методика по развитию слухового восприятия и обучению произношению у детей с нарушением слуха. — 2021.
8. Akramova M. Koxlear implantatsiya. — JDPU ilmiy materiallari, 2023.
9. Koxlear implantli bolaning nutqini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari. — JDPU ilmiy nashri, 2023.
10. Koxlear implant bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar. — Nordic University ilmiy nashri, 2024.